

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

МУЛЛОКАНДОВА Оксана Мариківна

УДК 241:340.61

**МІЖРЕЛІГІЙНІ ТА МІЖКОНФЕСІЙНІ СІМЕЙНО-ШЛЮБНІ
ВІДНОСИНИ В АВРААМІЧНИХ РЕЛІГІЯХ
(РЕЛІГІЄЗНАВЧО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ)**

Спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Житомир – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
БОГАЧЕВСЬКА Ірина Вікторівна,
Національний транспортний університет,
завідувач кафедри філософії та педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
ЛУБСЬКИЙ Володимир Іонович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри релігієзнавства;

кандидат філософських наук, доцент,
ТИТАРЕНКО Олексій Русланович,
Національна академія державного управління
при Президентові України, доцент кафедри
політичної аналітики і прогнозування.

Захист відбудеться 30 травня 2016 року об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 14.053.02 у Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 38.

Автореферат розіслано 29 квітня 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Горохова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Проблема міжрелігійних та міжконфесійних шлюбів у сучасному глобалізованому світі дедалі більше загострюється, що підтверджує інтенсивність релігійної та культурної дивергенції, а також глибину трансформацій, які охопили як інститут релігії, так і інститут сім'ї.

Міжрелігійні та міжконфесійні сімейно-шлюбні відносини є предметом наукового інтересу не лише соціологів, релігієзнавців, психологів та представників інших наук, а й полем багатовікових богословських дискусій. Канонічне право в авраамічних релігіях, яке ґрунтується на патріархальній моделі сім'ї, негативно ставиться до шлюбів з іновірцями. Разом з тим, реалії суспільного життя, зокрема трансформації гендерного порядку та криза традиційних моделей сім'ї вимагають перегляду релігійних настанов, вироблення богословами й релігійними лідерами гнучкішої та компромісної політики щодо міжрелігійних та міжконфесійних шлюбів, які останнім часом викликають менший спротив, зокрема в ісламі та християнстві, де вони сприймаються як "практичний екуменізм". Ці процеси потребують як релігієзнавчого моніторингу, так і теоретичного осмислення.

Питання міжрелігійних та міжконфесійних шлюбів є актуальним і для українського поліетнічного та полірелігійного суспільства, оскільки в останні десятиліття спостерігається стійка тенденція до зростання кількості таких шлюбів. Пострадянська хвиля релігійної самоідентифікації українців та релігійного відродження України загострила проблеми змішаних шлюбів, надавши їм виразного релігійного забарвлення. Зокрема, в християнстві, особливо в західних регіонах країни, зі скасуванням заборони релігійної діяльності греко-католиків та представників багатьох протестантських церков, актуалізувалася низка проблем, пов'язаних з укладанням шлюбів між представниками різних християнських конфесій. Реінтеграція кримських татар (і відповідно – ісламу) в український соціум загострила проблему міжрелігійних міжетнічних шлюбів у Криму та на Сході України. Відтак тема дисертаційного дослідження має не лише наукове, а й суспільне значення, оскільки етнорелігійний склад населення та радянське минуле (коли міжетнічні шлюби вважалися свого роду запорукою "непорушної дружби багатонаціонального радянського народу") зумовили наявність значної кількості етнічно змішаних шлюбних союзів.

Свідченням цього є кількість публікацій у світських та конфесійних ЗМІ, особливо в регіонах зі змішаним етнорелігійним складом населення (Закарпаття, Буковина, Галичина, Крим, Східні області України).

Проблема міжрелігійних і міжконфесійних шлюбів ще не стала предметом системних досліджень вітчизняних релігієзнавців. У науковій літературі фактично відсутні філософсько-релігієзнавчі й релігієзнавчо-правові дослідження, які б узагальнили доробок соціогуманітарних наук, накопичений вітчизняною наукою й вартий систематизації. Натомість, у релігійній літературі спостерігається зростання кількості публікацій з проблем сім'ї та шлюбу, зокрема, й міжрелігійних та міжконфесійних.

Дисертаційне дослідження має заповнити прогалини у філософсько-релігієзнавчому розумінні проблеми міжрелігійних і міжконфесійних шлюбів,

чинників релігійного, правового та соціокультурного характеру, що впливають на релігійно і конфесійно змішані сімейно-шлюбні відносини.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у межах наукової програми кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка "Випробування людського буття : класичний і посткласичний дискурс", НДР № 0111U000154.

Об'єктом дисертаційного дослідження є міжрелігійні та міжконфесійні відносини в авраамічних релігіях.

Предмет дослідження – релігієзнавчо-правові аспекти сімейно-шлюбних відносин у міжрелігійних та міжконфесійних сім'ях в авраамічних релігіях.

Метою дослідження є комплексний релігієзнавчо-правовий аналіз сімейно-шлюбних відносин в авраамічних релігіях.

Реалізація поставленої мети передбачала розв'язання таких **дослідницьких завдань**:

- проаналізувати основні парадигми філософсько-релігієзнавчого, теологічного та правового осмислення міжконфесійних сімейно-шлюбних відносин в авраамічних релігіях;
- порівняти принципи регламентації сімейно-шлюбних відносин у релігійному та світському праві;
- виявити взаємозв'язок етнічного та релігійного в іудейському розумінні шлюбних відносин і шлюбів з іновірцями;
- з'ясувати особливості сімейно-шлюбних відносин і ставлення до змішаних шлюбів в ісламі;
- дослідити міжконфесійну специфіку сімейно-шлюбних відносин та ставлення до міжрелігійних шлюбів у християнстві;
- охарактеризувати процеси трансформації міжрелігійних та міжконфесійних шлюбів у сучасному українському суспільстві.

Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження є принципи академічного релігієзнавства, зокрема системність, позаконфесійність та дескриптивний підхід, а також науковий доробок вітчизняних релігієзнавців, юристів, соціологів, психологів, істориків щодо проблем сімейно-шлюбних відносин.

У дисертації застосовано сукупність загальнонаукових (дедукція, індукція, аналіз і синтез) та спеціальних методів. З огляду на багатоаспектність досліджуваної проблеми дисертантом використано міждисциплінарний підхід, зокрема історичний (при дослідженні ретроспективних процесів формування таїнства шлюбу у християнстві, розвитку конфесійних сімейно-правових поглядів тощо); історико-правовий та формально-юридичний (при порівнянні систем релігійного права, цивільного сімейного права та сімейного права як галузі канонічного права); психологічний (при аналізі психологічних факторів ставлення до змішаних шлюбів у різних релігійно-культурних системах); соціологічно-демографічний (у процесі роботи із результатами соціологічних досліджень та статистичними матеріалами); етнологічний (при вивченні шлюбних традицій та ритуалів, в процесі аналізу звичаєвого права в іудаїзмі та ісламі).

Під час порівняльного аналізу світського шлюбного законодавства та положень канонічного права щодо сімейно-шлюбних стосунків застосовувались методи компаративістики, а також елементи інституціонального,

антропологічного та соціокультурного підходів (у процесі аналізу специфіки шлюбних відносин в конкретних релігійних традиціях).

У дисертаційному дослідженні використовувалися священні тексти авраамічних релігій; нормативні правові акти релігійного та світського права; матеріали практики церковних, ісламських та рабінатських судів; правозастосувальні акти органів світської і релігійної влади; архівні та статистичні матеріали.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає у здійсненні релігієзнавчо-правового аналізу релігійно-правової оцінки та легітимації міжрелігійних та міжконфесійних сімейно-шлюбних відносин в порівнянні з реаліями релігійної самоідентифікації та культової практики змішаних сімей в авраамічних релігіях.

Отримані результати дослідження розкрито у таких положеннях, що виносяться на захист :

Вперше:

– охарактеризовано релігійні моделі шлюбу в авраамічних релігіях та їх правове закріплення; з'ясовано, що спільні та відмінні риси цих моделей є основою релігійно-правових колізій змішаних шлюбів в зазначених релігіях та між ними, а сім'ї, утворені на підставах змішаного шлюбу, є аномальними; зазначено, що таке сприйняття релігійно змішаних шлюбів у суспільстві закріпилося в усіх країнах світу, громадяни яких ідентифікують свою культуру з авраамічною релігійною традицією;

– виявлено чотири основні регламентовані релігійним правом форми існування змішаних шлюбів в авраамічних релігіях: 1)шлюби з представниками різних напрямків однієї релігії (міжконфесійні); 2)шлюби з атеїстами; 3)шлюби з іновірними; 4)шлюби з язичниками, причому ставлення до кожної з цих форм змішаних шлюбів регламентується нормами релігійного права і відрізняється ступенем їх сприйняття/несприйняття; уточнено богословську позицію щодо змішаних шлюбів та реалії їх укладання в авраамічних релігіях, яка варіюється від повного несприйняття таких шлюбів (в ортодоксальних колах всіх авраамічних релігій) до введення певних релігійних обмежень щодо їх укладання та навіть можливості релігійної легітимації (у реформістських та неортодоксальних громадах);

– здійснено порівняльний аналіз принципів регулювання сімейно-шлюбних відносин в Україні в релігійному та світському (державному) законодавстві, які передбачають регламентацію шлюбної процедури; перешкод і заборон для укладання шлюбу; підстави й форми розлучень; вирішення майнового забезпечення жінки та дітей у випадку розлучення; права спадщини;

– з'ясовано та охарактеризовано релігійні і соціальні фактори збільшення кількості змішаних шлюбів і шляхи трансформації сімейно-шлюбних стосунків у міжрелігійних та міжконфесійних сім'ях України років незалежності, зокрема такі, як : руйнування у радянський період релігійного устрою сімейного життя; розрив традиції сімейного виховання дітей; порушення внутрішньо-сімейного процесу трансляції релігійних цінностей між поколіннями; розширення міжнародних контактів; економічні та соціальні трансформації; дестабілізація і погіршення соціальних умов життя; погіршення демографічної та гендерної ситуації; трудова міграція;

- *уточнено* спільне походження і відмінності сімейного права правових систем авраамічних релігій: галахічної правової системи ортодоксального іудаїзму, канонічного права християнських конфесій, шаріатського законодавства класичного ісламу (ханафітський мазхаб).

- *набуло подальшого розвитку* філософсько-релігієзнавче осмислення психологічних та соціально-побутових проблем, які має вирішувати релігійно змішане подружжя задля збереження такого шлюбу.

Теоретичне значення дослідження полягає у розширенні дослідницького поля релігієзнавчої науки шляхом поглиблення розуміння природи, сутності та змісту релігійної регламентації шлюбно-сімейних відносин у поліконфесійній державі. Положення дисертації можуть бути використані для подальших міждисциплінарних релігієзнавчо-правових досліджень окресленої проблематики.

Практичне значення дисертаційного дослідження. Отримані узагальнення можуть бути враховані під час оновлення законодавства про свободу совісті і діяльність релігійних організацій та сімейного кодексу; держслужбовцями в процесі регулювання та регламентування державно-церковних відносин, з метою попередження міжконфесійних конфліктів на сімейному ґрунті; в навчальному процесі у вузівських курсах з релігієзнавства, правознавства, соціології релігії, психології та інших.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною авторською науковою роботою. Висновки та положення новизни сформульовані дисертантом особисто.

Апробація результатів дослідження. Концептуальні ідеї, висновки та результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка, а також було викладено у доповідях і виступах на низці науково-теоретичних і науково-практичних конференцій різного рівня, зокрема: Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції "Соціокультурні виміри релігійних процесів у світі та в Україні" (Чернівці, 2013); Міжнародній науковій конференції "Дні науки філософського факультету КНУ – 2014" (Київ, 2014); Міжнародній науковій конференції "Авраамічні релігії в Україні: інкультураційні взаємовпливи та міжконфесійні взаємини" (Галич, 2014); Перших академічних читань пам'яті професора Г. І. Волинки "Філософія. Освіта. Наука" (Київ, 2015); IV Міжнародній науково-теоретичній конференції "Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності" (Житомир, 2015); Всеукраїнській науково-теоретичній конференції з міжнародною участю "Філософія, релігія та культура у глобалізованому світі" (Житомир, 2015).

Публікації. Основні етапи, положення та результати дослідження відображено в 10 публікаціях: 5 статтях, 4 – із яких уміщено в фахових виданнях України, 1 – у зарубіжному); 5 – у збірниках наукових праць та матеріалах конференцій.

Структура дисертаційного дослідження визначається метою, завданнями, а також внутрішньою логікою. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури (225 позицій). Обсяг основного тексту дисертації становить 185 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено його мету, завдання, об'єкт та предмет; окреслено теоретико-методологічну основу, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення дисертації; подано відомості про її апробацію, структуру й обсяг роботи.

У першому розділі **"Міжрелігійний та міжконфесійний шлюб як об'єкт релігієзнавчого дослідження"** аналізується стан розробки дисертаційної проблематики в теологічній та науковій літературі в контексті гендерно-антропологічного дискурсу.

У *підрозділі 1.1 "Наукові та богословські підходи до вивчення міжрелігійних та міжконфесійних шлюбів"* проаналізовано проблемні поля філософських, релігієзнавчих, правових, соціологічних, психологічних, досліджень сімейно-шлюбних відносин, розглянуто й здійснено порівняння основних наукових та богословських підходів до колізій міжрелігійних і міжконфесійних шлюбів в авраамічних релігіях в їх конфесійних виявах.

Акцент зроблено на трансформаціях сімейно-шлюбних відносин, наукових та богословських рефлексіях цих процесів (перехід від "біологізаторських" до "еволюціоністських" концепцій розвитку сім'ї в соціальній філософії). Теологічними джерелами дослідження є сакральні тексти авраамічних релігій (ТаНаХ, Біблія та Коран), богословські трактати, законодавчі акти та документи релігійного (зокрема, канонічного) права авраамічних релігій, програмні документи, догматичні конституції, соціальні доктрини, праці та промови сучасних релігійних лідерів.

У *підрозділі 1.2 "Методологічні засади дисертаційного дослідження"* окреслено й обґрунтовано методологічні принципи й понятійний апарат шляхом всебічного аналізу специфіки об'єкта й предмета дисертаційної роботи.

Здійснено компаративний аналіз авраамічних релігій на доктринальному рівні; на ритуально-культурному рівні; на рівні соціальної програми кожної з авраамічних релігій. Розглянуто філософське та юридичне розуміння поняття "шлюбу", а також побутово-звичаєве розуміння поняття "сім'я". Проаналізовано юридичну природу й правову класифікацію шлюбу (шлюб-договір, шлюб-статус, шлюб-партнерство) та його функції в релігієзнавчому та правовому дискурсах.

Обґрунтовано застосування в дослідженні термінів соціології сім'ї: "реальна сім'я", "типова сім'я", "ідеальна сім'я" (нормативна модель сім'ї). Саме ідеальна (нормативна) модель сім'ї закріплюється системою доктринальних релігійних настанов і легітимізується релігійним правом кожної з авраамічних релігій. Спільні та відмінні риси цих моделей складають основу релігійно-правових колізій змішаних шлюбів у цих релігіях та між ними. Згідно з гіпотезою автора, саме це є "проблемними точками" в змішаних шлюбах, а ступінь їх успішності корелюється зі ступенем близькості релігійних моделей сім'ї сторін, що укладають змішаний шлюб.

Другий розділ **"Регламентация сімейно-шлюбних відносин з іновірцями в канонічному праві авраамічних релігій"** присвячено релігієзнавчому дослідженню нормативних моделей сім'ї в іудаїзмі, християнстві та ісламі, доктринальних настанов цих релігій щодо шлюбів з

іновірцями, а також побутово-звичаєвим колізіям реалізації цих норм у практиці подружнього життя.

У підрозділі 2.1 *"Взаємозв'язок етнічного та релігійного аспектів іудейського сімейного права"* розкрито ставлення різних напрямків іудаїзму до змішаних шлюбів, охарактеризовано основні тенденції укладення змішаних шлюбів у світовій єврейській діаспорі та Україні.

Обґрунтовано, що іудейська родина будується на принципах договору між подружжям, який передбачає сумісне проживання й піклування один про одного задля сакрально освяченої мети – народження дітей, котрі мають продовжувати завіт з Богом і передавати його своїм нащадкам. Оскільки безшлюбність – гріховний стан, то шлюб в іудаїзмі строго регламентований, а шлюбним церемоніям і обрядам надається сакральний зміст. Специфічними формами іудейської моделі сім'ї є інститут левіратного шлюбу та т. зв. "мамзерім". Шлюб з іновірцями неможливий як з релігійних, так і з етнічних міркувань. Єдиною можливістю для одруженої з іудеєм жінки, долучитися, хоча і з певними обмеженнями, до єврейства є складна й тривала процедура гіюру.

Виявлено, що специфікою іудейського ставлення до змішаних шлюбів є великі розбіжності з цього питання в різних течій іудаїзму. Показано, що єврейські релігійні та громадські діячі вбачають у зростанні кількості змішаних шлюбів безпосередню загрозу існуванню єврейської нації та її релігійно-культурних традицій. Розглянуто демографічні, соціально-економічні та культурно-ідеологічні фактори, що впливають на частоту укладених змішаних шлюбів євреями діаспори.

У підрозділі 2.2 *"Міжконфесійні колізії сімейно-шлюбних відносин у християнстві"* проаналізовано генезу християнської традиції подружнього життя. Християнство сакралізувало обряд вінчання, зробивши його таїнством, а не юридичним договором, оскільки богословською конотацією шлюбу постає союз Христа з Церквою, в християнському шлюбі освяченому Церквою завжди присутній Бог.

Наголошено, що християнські конфесійні моделі сім'ї різняться між собою: католицька вважається дітоцентричною, протестантська – партнерською, а православна – патріархальною. Доведено, що всі християнські конфесії не схвалюють змішаних шлюбів, за винятком міжконфесійних шлюбів в рамках християнської віри, часто за умови обов'язкового виховання дітей в дусі тієї конфесії, що легітимізує шлюб.

Проаналізовано конфесійну політику православ'я, католицизму та окремих протестантських Церков щодо змішаних сімей. Доведено, що католицька і православна Церкви тривалий період намагалися ігнорувати "виклики часу" й гальмували процеси трансформації ставлення до розлучень та шлюбів з іновірцями. Протестантські Церкви виявляли гнучкішу позицію у питаннях подружнього життя.

Зазначено що в умовах глобалізації та кризи традиційних форм сімейного устрою перед християнськими конфесіями постає необхідність перегляду доктринальних положень та правових актів канонічного права з метою урахування реалій часу й вироблення гнучкого ставлення до міжрелігійних шлюбів.

У підрозділі 2.3 *"Ісламське право про шлюб з "людьми Писання""* обґрунтовано, що ісламське сімейне право зазнало впливів іудейської та

римської правових систем, а також враховує "адатне" (звичаєве) право окремих регіонів поширення ісламу.

Доведено, що специфікою ісламської моделі сім'ї є розуміння шлюбу як угоди між чоловіком та жінкою, яка робить для чоловіка можливим користування тілом жінки, а для жінки – гарантію утримання її та дітей чоловіком. Підкреслено, що шлюб мусульманки з іновірцем, незалежно від віросповідання останнього, суворо заборонений у всіх мазхабах ісламського релігійного права. Проаналізовано обмеження та умови укладення шлюбу мусульманина з не мусульманкою та богословські дискусії з цього приводу.

Наведені статистичні дані дозволили констатувати значний діапазон варіантів ставлення до таких шлюбів залежно від регіональної культурної специфіки конкретних ісламських країн. Так, у деяких регіонах вимагається обов'язкове прийняття жінкою, яка укладає шлюб з мусульманином, ісламу.

Третій розділ **"Трансформації міжрелігійних та міжконфесійних шлюбів у сучасному українському суспільстві"** присвячено аналізу українських та міжнародних правових актів щодо шлюбу й сім'ї, а також практичній реалізації їх у контексті укладання міжрелігійних та міжконфесійних шлюбів у сучасних національних реаліях.

У підрозділі 3.1 **"Державне регулювання релігійних аспектів сімейно-шлюбних відносин в Україні у контексті міжнародних правових стандартів"** здійснено порівняльний аналіз українського сімейного законодавства й норм міжнародного права та їх кореляції з положеннями релігійного (канонічного) права авраамічних релігій, які безпосередньо пов'язані із забезпеченням дотримання комплексу сучасних демократичних прав і свобод подружжя та їхніх дітей у змішаному шлюбі.

Зауважено, що в основу українського законодавства щодо регулювання сімейно-шлюбних відносин покладено принцип рівності прав і обов'язків подружжя, зокрема й у царині релігійних переконань. Для України дотримання зазначених норм національного законодавства та світових стандартів прав людини, свободи релігії та віросповідання має принциповий характер як фактор забезпечення міжконфесійного миру та суспільної злагоди.

Проаналізовано юридичні ознаки світського шлюбу, загальні засади регламентації державою сімейних відносин, особисті немайнові та майнові відносини, які виникають між подружжям, іншими членами сім'ї, а також відносини усиновлення (удочеріння), опіки, піклування, патронату тощо.

Зазначено, що громадяни іноземних держав мають ті ж права та обов'язки у сімейних відносинах, що й громадяни України. А сімейне законодавство іноземних держав застосовується в Україні, якщо воно не суперечить основним засадам регулювання сімейних відносин, визначених чинним законодавством.

Розглянуто низку міжнародних законодавчих актів, які захищають свободу совісті та релігійну свободу як елементи світського права, що регулює відносини у релігійних сім'ях в Україні. У контексті дисертаційної проблематики особливу увагу приділено аналізу релігійних прав дитини.

У підрозділі 3.2 **"Історичні колізії та тенденції розвитку міжрелігійних та міжконфесійних шлюбів у незалежній Україні"** розглянуто специфіку формування традиційної української моделі сімейно-шлюбних відносин і сучасні її трансформації.

Аргументовано, що специфіка української моделі шлюбу пов'язана з порівняною поблажливістю до шлюбних прав жінок (можливість обрання чоловіка, жіноча доля майна тощо) звичаєвого права до кінця XV ст., що відображено в першому Статуті Великого князівства Литовського 1529 р. та у практиці розгляду сімейних справ "копними" судами. Специфічною особливістю українського звичаєвого права була материзна – окремий жіночий майновий інститут. З'ясовано, що після розколу Церков католицько-православні шлюби на теренах України були поширеним явищем через розмитість релігійних та державно-територіальних границь, у межах яких мешкали етнічні українці.

Підкреслено, що лише середина XVII – XVIII ст., з втратою Україною незалежності й інтеграцією в правове поле Московської держави, українських жінок поступово позбавляють власницько-майнових, шлюбно-сімейних та суспільних прав. Зроблено порівняння моделей московської та української сім'ї в XVI ст. Проаналізовано ставлення до змішаних шлюбів на українських теренах, які увійшли до складу Російської імперії

З'ясовано, що у СРСР міжетнічні шлюби (які найчастіше є міжрелігійними) вважалися певною запорукою "непорушної дружби багатонаціонального радянського народу", проте в життєвих реаліях національних республік, особливо там, де не переважало російськомовне населення, яке з часів Російської імперії тяжіло до офіційного православ'я, такі сім'ї часто опинялися в певній культурній ізоляції і сприймалися в локальних етнорелігійних спільнотах як маргінальні відхилення від норми.

Визначено, що ставлення до міжрелігійних та міжнаціональних шлюбних пар в пострадянському суспільстві і вчених і громадськості досі є неоднозначним. Показовим є той факт, що ані в Росії, ані в Україні, ані в Білорусі немає офіційної статистичної інформації по міжрелігійним та міжконфесійним шлюбом, а статистичні дані по шлюбом з іноземними громадянами теж не стають надбанням громадськості.

Поширеність змішаних етнорелігійних шлюбів у світі й в Україні корелюється з послабленням релігійності населення, розривом та занепадом традицій релігійного виховання в родині, процесами демографічної дивергенції. Проаналізовано фактори, що впливають на розповсюдженість змішаних шлюбів. Виокремлено загальносвітові процеси трансформації сімейно-шлюбних відносин та суто українські процеси, що впливають на зміни української моделі сім'ї і шлюбу. Встановлено, що в Україні змішані сім'ї неоднорідно локалізуються за територіальною ознакою: кількість міжрелігійних та міжконфесійних шлюбів зростає на приграничних територіях і в традиційно поліетнічних регіонах країни.

Показано, що зростання кількості міжрелігійних та міжконфесійних шлюбів в пострадянський період корелюється з демократизацією державно-конфесійних відносин, прийняттям законодавчих актів, які гарантують свободу віри й розширюють спектр релігійної діяльності, легалізацією діяльності релігійних деномінацій, заборонених в радянський період. У християнстві, особливо в західних регіонах країни, загострилася низка проблем, пов'язаних з шлюбами між представниками різних християнських конфесій.

Важливим чинником зростання кількості міжрелігійних шлюбів в Україні стала реінтеграція в український соціум кримських татар (і відповідно –

ісламу), яка загострила проблему міжрелігійних міжетнічних шлюбів в Криму та на Сході України.

Констатовано, що в сучасній Україні суто релігійними факторами збільшення кількості міжрелігійних та міжконфесійних шлюбів є: руйнування в радянський період релігійного укладу сімейного життя; розрив традиції сімейного релігійного виховання дітей; порушення внутрішнього сімейного процесу трансляції релігійних цінностей між поколіннями. Виокремлено соціальні фактори зростання числа таких шлюбів в сучасній Україні, які водночас є мотивами для укладання шлюбів українців з іноземцями. Запропоновано класифікацію моделей шлюбних відносин в міжрелігійних та міжконфесійних союзах.

ВИСНОВКИ

Філософсько-релігієзнавчий аналіз сімейно-шлюбних відносин в авраамічних релігіях з метою виявлення богословського ставлення до змішаних шлюбів у системах релігійного права цих релігій та реалізації сімейно-шлюбних відносин в релігійно-змішаних подружжях дозволив сформулювати такі висновки:

1. Методологія дослідження міжрелігійних та міжконфесійних шлюбів в авраамічних релігіях, базується на компаративному співставленні систем релігійного права цих релігій у галузі шлюбно-сімейного законодавства. Теоретична інтерпретація феномена міжрелігійних та міжконфесійних шлюбів, передбачала поділ його соціальної природи на три складові (культурний зміст, державне розуміння, релігійний зміст) комплексне вивчення яких детально розкриває специфіку шлюбних союзів, їх відмінності від інших форм релігійного та світського шлюбу. Об'єктом порівняльного аналізу обрано нормативну модель шлюбно-сімейних відносин у кожній з досліджуваних релігій, оскільки саме така модель визначає структуру реальної родини (нормальної сім'ї) у релігійному співтоваристві.

Саме релігійні моделі іудейської, християнської та мусульманської сім'ї закріплені в релігійному сімейному праві авраамічних релігій. Спільні та відмінні риси зазначених моделей постають основою релігійно-правових колізій змішаних шлюбів у цих релігіях та між ними. Отже, сім'ї, утворені на підставах змішаного шлюбу, є аномальними з точки зору кожної з двох релігійних моделей сім'ї, які в такому шлюбі змішуються. Таке традиційне сприйняття релігійно змішаних шлюбів закріпилося у всіх країнах світу, громадяни яких ідентифікують свою культуру з авраамічною релігійною традицією. Цей суспільно-культурний і релігійний стереотип вимушені долати ті хто перебуває у такому шлюбі, а ставлення до них визначається домінуючою релігійною культурою.

2. Правові системи авраамічних релігій (галахічна правова система ортодоксального іудаїзму, канонічне право християнських конфесій, шариатське законодавство класичного ісламу (ханафітський мазхаб)) мають спільне коріння, яке сягає римського права та Старозавітних приписів. Оскільки християнство виокремилася з іудаїзму, а іслам сприйняв і перше й друге вчення, то іудейське релігійне право лежить в основі їх правових систем. Сімейне право авраамічних релігій зазнало значних впливів місцевого звичаєвого права територій свого поширення, а з VIII ст. – постійних взаємовпливів, що не припиняються протягом їхнього розвитку й співіснування.

3. Сімейне право всіх авраамічних релігій побудоване за спільними принципами, які передбачають регламентацію шлюбної процедури, перешкод і заборон для укладання шлюбу, причини й форми розлучень; вирішення майнового забезпечення жінки та дітей у разі розлучення; права спадщини тощо. У всіх авраамічних релігіях змішані шлюби існують в чотирьох основних формах: шлюби з представниками різних напрямків однієї релігії (міжконфесійні); шлюби з атеїстами; шлюби з іновірними; шлюби з язичниками. Ставлення до кожної з цих форм змішаних шлюбів регламентується нормами релігійного права і відрізняється ступенем їх сприйняття/несприйняття.

4. Іудейська модель сім'ї заснована на ідеї необхідності кількісного зростання "Богобраного народу" шляхом дітонародження, яке розуміється як релігійний обов'язок кожного іудея. Шлюб – це взаємна угода сторін, зафіксована шлюбним договором, розірвання якого можливе, в основному, за ініціативи чоловіка і передбачає гарантії прав жінки. Повага до дружини, захист її прав, зокрема й через інститут левіратного шлюбу, почесна роль матері й дружини в сім'ї, закріплена ТаНаХом.

Специфіка ставлення до змішаних шлюбів в ортодоксальному (галахічному) іудаїзмі зумовлена тим, що іудаїзм – національна релігія, отже іновірна людина є й представником іншої нації, тому укладання таких шлюбів сприймається як загроза втрати не лише релігійної ідентичності єврейства, а й як загроза асиміляції та зникнення самої єврейської нації. На території держави Ізраїль сімейно-шлюбні справи належать до релігійної юрисдикції і розглядаються винятково равінатськими (релігійними) судами, а укладання змішаних шлюбів заборонено.

Трансформації традиційної галахічної моделі сім'ї в іудаїзмі відбуваються в громадах консервативного і головним чином реформістського толку в діаспорі, де визнання змішаних шлюбів можливе (консерватори) і навіть може бути релігійно санкціонованим (реформісти). Рабіни неортодоксальних напрямків сучасного іудаїзму намагаються інтегрувати змішані родини в іудейську релігійну спільноту, щоб не допустити виховання дітей поза межами національної релігійної культури.

5. Християнським ідеалом сім'ї вважається шлюб Адама й Єви, освячений Богом, який був спотворений внаслідок гріхопадіння. Загальнохристиянська модель сім'ї базується на уявленні про аналогію між взаєминами подружжя та стосунками Бога та Його Церкви. На відміну від іудаїзму та ісламу, християнським ідеалом є безшлюбність і так званий "духовний шлюб", котрий не передбачає статевого стосунку, проте сім'я вважається даною Богом, а вінчання – таїнством, коли "двоє стають одною плоттю". Християнська модель шлюбу моногамна, довічна і не передбачає розлучень, за винятком перелюбства, хоча в католицизмі воно також не є підставою розлучення. Успадкувавши старозавітну патріархальну модель шлюбу від іудаїзму, християнство підкреслює чоловіче домінування в шлюбі (і в Церкві).

Конфесійні моделі християнського шлюбу відрізняються між собою. В основі католицької моделі сім'ї лежить принцип збалансованості. Становище жінки в католицькій родині підпорядковане, але вона має право голосу, на її думки зважають і обговорюють з нею всі питання. Але за всю родину відповідає батько. Протестантська модель сформувалася на ґрунті ідей рівності і індивідуальних досягнень. Жінка й чоловік у ній посідають однакове становище, вони фактично взаємозамінні. Модель сім'ї, заснована на паритетних відносинах виявляється дещо нестабільною, а збереження сім'ї чи розлучення для таких сімей

не виглядає особливою заслугою. Основна роль чоловіка в православній моделі – ініціювати сім'ю. Чоловік володіє владою й авторитетом, але свою відповідальність делегує дружині. У католиків вважається традиційною дітоцентристська модель сім'ї, тоді як у православній родині в основному підтримується авторитет батька, дітьми займається мати, а в протестантській моделі всі члени сім'ї рівні й діти виховуються як і дорослі.

У християнстві проблема міжконфесійних шлюбів вирішується більшістю Церков у межах екуменічного діалогу, а основна колізія полягає у вирішенні питання про конфесійну приналежність дітей, народжених у такому шлюбі. Міжрелігійні шлюби забороняються канонічним правом і не освячуються представниками більшості християнських церков, особливо наголошується на проблемах у таких подружжях які вважаються нездоланими. Успішність подібних шлюбів обернено пропорційна ступеню релігійності подружжя.

6. Мусульманська модель сім'ї зазнає значних впливів з боку звичаєвого (адатного права) ісламських країн і може варіюватися в різних регіонах ісламського світу. Безшлюбність в ісламі засуджується, а дітонародження вважається релігійним обов'язком мусульманина. Іслам допускає полігамію, а також тимчасовий шлюб. Шлюб є угодою обміну, згідно якої чоловік отримує жінку для задоволення свого статевого потягу, а жінка – утримання й захист чоловіка. Процедура розлучення проста, діти залишаються з чоловіком, оскільки він відповідає за свою дружину й дітей перед Аллахом. Жінка повинна повністю коритися волі чоловіка, проте за певних обставин вона може ініціювати розлучення. Згідно мусульманських традицій існує інститут затворництва й вимога певного одягу для жінок, дружину можна бити в разі непокори. Разом із тим, права жінки регламентуються шлюбною угодою, а їх порушення карається шаріатським судом.

Ставлення до шлюбів з іновірцями в ісламі залежить від статі того, хто укладає змішаний шлюб. Для жінки він є забороненим за будь-яких умов. Для чоловіка дозволений лише шлюб з представницями авраамічних релігій. Ісламські богослови розходяться в тлумаченні останнього положення, а деякі фундаменталістські напрямки ісламу вважають християн, багатобожниками.

7. Українське сімейне право не передбачає релігійного санкціонування укладання шлюбу і вимагає перед укладанням релігійного шлюбу його світського оформлення згідно законодавчо регламентованої процедури. Воно не дає правової оцінки легітимності укладання релігійних шлюбів як в межах релігій та релігійних конфесій, так і між ними, залишаючи ці питання релігійній юрисдикції. Законодавство України гарантує дотримання норм міжнародного права щодо релігійних прав і свобод усіх громадян України, а також іноземців, які укладають шлюб з українцями. Закон також передбачає право батьків та опікунів обирати релігійне або світське виховання дитини, гарантує релігійні права дитини в межах норм міжнародних стандартів свободи совісті і захисту прав дитини.

Українське суспільство сьогодні переживає трансформації таких традиційних соціальних інститутів як релігія і сім'я. В пострадянський період в Україні створені всі умови для "вільної конкуренції" різних релігійних моделей сім'ї між собою з її секулярними моделями. Зростання кількості міжрелігійних та міжконфесійних шлюбів – невід'ємна риса сучасності, на яку не впливають ані релігійні заборони, ані світська риторика.

Визначено такі релігійні (руйнування в радянський період релігійного устрою сімейного життя; розрив традиції сімейного релігійного виховання дітей; порушення внутрішньо-сімейного процесу трансляції релігійних цінностей між поколіннями) та соціальні (розширення міжнародних контактів; економічні та соціальні трансформації; дестабілізація і погіршення соціальних умов життя; погіршення демографічної та гендерної ситуацій; трудова міграція) фактори збільшення кількості міжрелігійних та міжконфесійних шлюбів у сучасній Україні. Реальна суспільна ситуація в Україні вимагає перегляду релігійних установок, вироблення богословами і релігійними лідерами більш гнучкої та компромісної політики міжрелігійних та міжконфесійних шлюбів. На середньострокову перспективу можемо прогнозувати лише збільшення числа міжрелігійних та міжконфесійних шлюбів серед представників авраамічних релігій в світі та в Україні.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Муллокандова О. М. Міжрелігійні та міжконфесійні шлюби як предмет наукових та богословських студій / О. М. Муллокандова // Релігія та соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці : Рута, 2011. – № 6. – С. 214–220.
2. Муллокандова О. М. Мусульманське релігійне право щодо шлюбів з іновірцями: філософсько-релігієзнавчий аналіз / О. М. Муллокандова // Вісник ЖДУ імені Івана Франка. Вип. 6 (78). – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – С. 63–67.
3. Муллокандова О. М. Міжрелігійні шлюби в контексті взаємодії етнічного та релігійного в іудейському сімейному праві / О. М. Муллокандова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 7. Культурологія. Релігієзнавство. Філософія. Вип. 34 (47). – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – С. 68–76.
4. Муллокандова О. М. Тенденції розвитку міжрелігійних та міжконфесійних шлюбів в сучасній Україні / О. М. Муллокандова // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : «Видавництво «Гілея», № 103, 2015. – С. 252–256.

Статті у наукових міжнародних виданнях:

5. Муллокандова О. М. Межрелигиозные и межконфессиональные браки в России и Украине / О. М. Муллокандова // Перекрестки : журнал исследований восточноевропейского пограничья. № 1–2. – Вильнюс, Изд-во Европейського Гуманитарного університета, 2013. – С. 125–139.

Публікації в інших виданнях:

6. Муллокандова О. М. Міжрелігійні та міжконфесійні шлюби як сучасний релігійний феномен / О. М. Муллокандова // Актуальні питання філософсько-релігієзнавчих наук : реалії та тенденції в умовах міжкультурного діалогу : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Київ–Буча, березень 2014. – К. : Міленіум, 2014. – С. 43–45.
7. Муллокандова О. М. Загальні риси інститутів сімейного прав авраамічних релігій / О. М. Муллокандова // Авраамічні релігії в Україні : інкультураційні взаємовпливи та міжконфесійні взаємини. Матеріали

міжнародної наукової конференції (Галич, 29 травня 2014 року). – Галич : Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2014. – С. 372–376.

8. Муллокандова О. М. Релігієзнавчо-правові аспекти міжрелігійних та міжконфесійних шлюбів / О. М. Муллокандова // «Дні науки філософського факультету – 2014», Міжн. наук. конф. (2014; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2014», 15 – 16 квіт. 2014 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол. : А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – Ч. 7. – С. 169–170.

9. Муллокандова О. М. Толерантність як основа міжрелігійних шлюбів / О. М. Муллокандова // Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності : Міжнародна науково-теоретична конференція, 1-2 жовтня 2015 року : [матеріали доповідей та виступів] / редкол. П. Ю. Саух [та ін.] – Житомир : Вид. Євенок О. О., 2015. – С. 110–112.

10. Муллокандова О. М. Міжрелігійні шлюби в авраамічних релігіях: підсумки філософсько-правового аналізу / О. М. Муллокандова // Філософія, релігія та культура у глобалізованому світі : Всеукраїнська науково-теоретична конференція з міжнародною участю, 23 листопада 2015 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол. П. Ю. Саух [та ін.] – Житомир : Вид. Євенок О. О., 2015. – С. 114–116.

АНОТАЦІЯ

Муллокандова О. М. Міжрелігійні та міжконфесійні сімейно-шлюбні відносини в авраамічних релігіях (релігієзнавчо-правові аспекти) – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Житомирський державний університет імені Івана Франка. – Житомир, 2016.

У дисертації вперше в українському релігієзнавстві досліджено міжрелігійні та міжконфесійні сімейно-шлюбні відносини в іудаїзмі, християнстві й ісламі в контексті їх релігійної легітимациї і правової регуляції релігійним правом та суспільними звичаями авраамічних релігій.

Представлено філософсько-релігієзнавчу дефініцію понять міжрелігійний та міжконфесійний шлюб. Проаналізовано класичні для ортодоксального іудаїзму та ханафітського мазхабу ісламу моделі сім'ї, зафіксовані в релігійному й звичаєвому праві, а також конфесійні моделі християнського шлюбу, регламентовані нормами православного і католицького канонічного права та доктринальними положеннями протестантських церков.

Доведено, що основними проблемами, з якими стикаються релігійно змішані сім'ї, є спілкування з родичами різних конфесій, неможливість спільної культової практики, а головне – питання конфесійної приналежності та релігійного виховання дітей. Виявлено, що ступінь проблемності існування змішаних шлюбів корелюється зі ступенем розбіжності релігійно-правових моделей сім'ї, в яких виховувалося подружжя.

Окреслено правову базу й державні гарантії, репрезентовані українською державою релігійно змішаним подружжям та їхнім дітям. Доведено, що в пострадянський період в Україні склалися релігійні та суспільно-демографічні умови для «вільної конкуренції» різних релігійних моделей сім'ї між собою і з її секулярними модифікаціями.

Визначено релігійні та соціальні причини зростання кількості релігійно змішаних шлюбів як в світі загалом, так і в Україні зокрема. Проаналізовано негативні та позитивні наслідки цього глобального явища для соціально-демографічної та міжконфесійної ситуації в українському суспільстві.

Ключові слова: авраамічні релігії, іудаїзм, християнство, іслам, сім'я, змішаний шлюб, канонічне право, релігійне право.

АННОТАЦІЯ

Муллокандова О. М. Межрелигиозные и межконфессиональные семейно-брачные отношения в авраамических религиях (религиоведческие-правовые аспекты) – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Житомирский государственный университет имени Ивана Франко. – Житомир, 2016.

В диссертации впервые в украинском религиоведении исследованы межрелигиозные и межконфессиональные семейно-брачные отношения в иудаизме, христианстве и исламе в контексте их религиозной легитимации и правовой регуляции религиозным правом и обычаями авраамических религий.

Проанализированы классические для ортодоксального иудаизма и ханафитского масхаба ислама модели семьи, зафиксированные в религиозном и обычном праве, а также конфессиональные модели христианского брака, регламентированные нормами православного и католического канонического права и доктринальными положениями протестантских церквей.

Доказано, что основные проблемы религиозно смешанных семей – это общение с родственниками из разных конфессий, невозможность совместной культовой практики, а главное – вопрос конфессиональной принадлежности и религиозного воспитания детей. Выявлено, что степень проблемности существования смешанных браков коррелируется со степенью расхождения религиозно-правовых моделей семей, в которых воспитывались супруги.

Предложена философско-религиоведческая дефиниция понятий межрелигиозный и межконфессиональный брак. Очерчены правовая база и государственные гарантии, представленные украинским государством религиозно смешанным супругами и их детям. Доказано, что в постсоветский период в Украине сложились религиозные и общественно-демографические условия для «свободной конкуренции» разных религиозных моделей семьи между собой и с ее секулярными модификациями.

Выявлены религиозные и социальные причины роста количества религиозно смешанных браков как в мире, так и в Украине. Проанализированы негативные и позитивные последствия этого глобального явления для социально-демографической и межконфессиональной ситуации в украинском обществе.

Ключевые слова: авраамические религии, иудаизм, христианство, ислам, семья, смешанный брак, каноническое право, религиозное право.

SUMMARY

Mullochandova O. M. Interreligious and Interfaith Family and Conjugal Relations in the Abrahamic Religions (Religious and Legal Aspects) – Manuscript.

Dissertation for the Degree of Candidate of Philosophical Studies, Specialty 09.00.11. – Religious Studies. – Ivan Franko Zhytomyr State University Ministry of Education and Science of Ukraine. – Zhytomyr, 2016.

For the first time in Ukrainian religious studies the thesis has investigated interreligious and interfaith family and conjugal relations in Judaism, Christianity and Islam in the context of their religious legitimation and legal regulation with religious law and social customs of the Abrahamic religions.

The author have analyzed the family models provided for in religious and customs laws which are classic for Orthodox Judaism and Islam HanafiteMadhhab and a religious model of Christian marriage, regulated by Orthodox and Catholic canon laws and the doctrinal provisions of Protestant churches.

It has been proved that the main problems faced by a religiously mixed family is the communication with family members of different religions, the inability of common religious practices, and the most important is the question of religious affiliation and religious education of children. It has been found that the degree of the problematic existence of mixed marriages is correlated with the degree of differences in religious and legal models of the families in which the marriage partners were brought up.

The author have found a philosophical and religious definition of the concepts such as an interreligious and an interfaith marriage. She have outlined the legal framework and the state guarantees provided by Ukraine to religiously mixed couples and their children. It has been proved that in the post-Soviet Ukraine and prevailed religious and social and demographic conditions for "free competition" models of different religious family models together with its secular models.

The author have found religious and social reasons for a growing number of religiously mixed marriages appearing both in the world and in Ukraine, have analyzed the negative and positive effects of this global phenomenon for social and demographic and confessional situation in Ukrainian society.

Keywords: Abrahamic religions, Judaism, Christianity, Islam, family, mixed marriage, canon law, religious law.